

Grzegorz Majkowski

Źródła do dziejów języka polskiego w świetle rękopiśmiennych zbiorów na Jasnej Górze (XV–XVII w.) – rekonesans badawczy

Język - Szkoła - Religia 6, 221-240

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Majkowski
Akademia im. Jana Długosza
w Częstochowie

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW JĘZYKA POLSKIEGO W ŚWIETLE RĘKOPIŚMIENNYCH ZBIORÓW NA JASNEJ GÓRZE (XV–XVII W.) – rekonesans badawczy

I Wprowadzenie

Jasna Góra jest postrzegana przede wszystkim jako ośrodek kultu cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, jako wspólnota zakonna paulinów, wreszcie jako obronna forteca. Jasnogórskie „Sanktuarium Narodu” (Jan Paweł II 1979: 65) od pierwszych dziesięcioleci istnienia było także ośrodkiem kultury piśmiennej i użytkowania książki, a jednocześnie ośrodkiem propagowania języka polskiego. Aktywność jasnogórskich intelektualistów przypada na XV w. – na okres ekspansji pisma w Europie. Wiąże się z początkiem kultu Matki Bożej na ziemiach polskich. Obie aktywności – piśmienna i kultowa – uzupełniają się i z podwójną siłą działają na rozwój polszczyzny na obszarze wpływu ośrodka jasnogórskiego.

Też tu przedstawioną postaramy się udowodnić, dokonując przeglądu rękopiśmiennych zabytków Jasnej Góry z polskimi glosami i tekstami ciągłymi.

1. Stan badań

Źródła do dziejów języka polskiego nie były dotąd w całości wyselekcjonowane z rękopiśmiennych zbiorów Jasnej Góry. Nie były też przedmiotem całościowego opisu i drobiazgowej klasyfikacji. Zajęto się jedynie pojedynczymi zabytkami. W latach 70. XX w. Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz dokonali językowej analizy staropolskiej pieśni maryjnej *Maria czysta dziewica* (Kowalewicz, Kuraszkiewicz 1972: 9–17). Analizę tego zabytku uzupełnił Stanisław Borawski (Borawski 1976: 189–190). W latach 90. XX w. Feliks Pluta odszukał i opisał pod względem językowym zbiór hymnów objętych wspólnym tytułem *Krolowa polska na Iasnogorze w Częstochowie. Nabożeństwo na wszystkie dni roku na cześć Maryi*. Sporządził również odpis tych hymnów. Zbiór powstał na Jasnej Górze, ale jest przechowywany w Bibliotece Naukowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie (Pluta 1994: 34–44, 2001: 14–22). Ze zbiorów

jasnogórskich pochodzi jeszcze jedna podobizna zabytku rękopiśmiennego. Jest nim faksymile częstochowskiego odpisu *Bogurodzicy*, przygotowane w drugiej połowie XIX w. przez Aleksandra Przeździeckiego (Przeździecki 1866: 22–23).

2. Przyjęta cezura – uzasadnienie

Przyjęta w tytule artykułu cezura: XV–XVII w. ma konkretne uzasadnienie. Wiek XV to okres aktywności piśmiennej jasnogórskich paulinów związanej z ekspansją kultury piśmiennej w Europie i Polsce w tym wieku w ogóle. Jest to czas rozwoju piśmiennictwa fachowego dla zakonników na Jasnej Górze wynikający z potrzeby podnoszenia poziomu wiedzy duchowieństwa w zakresie doktryny religijnej. Książka rękopiśmienna przestaje być obiektem sakralno-magicznym, staje się narzędziem studiów i działalności zawodowej zakonników, środkiem oddziaływania na „niepiśmiennych” *illitteratis*¹. Piśmiennictwo jasnogórskie należy ściśle wiązać z działalnością klasztornego skryptorium, które jest przykładem charakterystycznego już dla wczesnego średniowiecza w Europie monastycyzmu skryptoriów. Monopol zakonników na wiedzę i kulturę (Knowles, Obolensky 1988: 93-102, 145-154), w tym na kulturę piśmienną wyrażał się w religijno-kościelnej tematyce rękopisów, w lokalizacji warsztatów pisarskich w klasztorach oraz w pracy zakonnika nad książką rękopiśmienną, a nie osoby świeckiej. Na temat genezy i działalności warsztatu pisarskiego na Jasnej Górze dysponujemy bardzo skromnymi informacjami źródłowymi². Początków jasnogórskiego skryptorium należy szukać w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku. Z tego okresu pochodzą kopie dzieł najbardziej przydatnych w działalności paulinów wykładów listów św. Pawła. Pierwszym kopistą pracującym na Jasnej Górze, znanym z imienia i nazwiska, był Mikołaj Thost, który w 1411 r. ukończył przepisywanie łacińskiego kodeksu *Explanationes epistolarum s. Pauli* (BC = *Bibliotheca Claromontana* III–6). Na ostatniej stronie tego kodeksu zapisał sło-

¹ Pismo i książka przechodziły w Europie określone etapy rozwoju: okres późnoantycznej cywilizacji grecko-rzymskiej z dominacją pisma, okres wczesnego średniowiecza z dominacją przekazu ustnego, okres karoliński – renesans piśmiennictwa łacińskiego, okres X-XIII w. – książka jest obiektem służącym celom kulturowym, narzędziem oddziaływania religijno-politycznego i przekształca się w narzędzie kultury, okres późnego średniowiecza (XIV w., XV w.) – ekspansja pisma, upowszechnienia książki rękopiśmiennej, książka staje się narzędziem pracy (E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 17-40).

² *Encyklopedia wiedzy o książce* nie wymienia wśród skryptoriów działających w klasztorach w Polsce skryptorium jasnogórskiego (1971, s.v. *skryptorium*). O istnieniu skryptorium na Jasnej Górze w późnym średniowieczu piszą inni (J. Zbudniewek, *Kopiarze dokumentów zakonu Paulinów w Polsce do końca XVII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 34, Lublin 1977, s. 311-314; E. Potkowski, tamże, s. 116-117). Nie można ustalić obecnie, w którym pomieszczeniu znajdowało się skryptorium.

wa: „...scripta vero per Nicolaum Thost in monasterio Czanstochowyensi...” (BC III–6, s. 148)³.

Natomiast wiek XVII to schyłek skryptorium i książki rękopiśmiennej powodowany indywidualizacją i sekularyzacją praktyki kopiowania, a przede wszystkim rozwojem drukarstwa w I poł. XVI wieku w Polsce. Tańsza książka drukowana zaczyna interesować coraz częściej również jasnogórskich paulinów⁴. Decydujące znaczenie miało też uruchomienie ok. 1693 r. drukarni na Jasnej Górze (Czerwień 2006). Skryptorium prowadziło nadal działalność, ale ograniczoną do piśmiennictwa kopiarzowego, obejmującego księgi aktowe, inwentarzowe, kronikarskie⁵. Przyjęta cezura dotyczy więc ery kopistów ksiąg teologicznych, kaznodziejskich i zakonnych na Jasnej Górze.

II Przekazy rękopiśmienne w zbiorach Biblioteki Jasnogórskiej z polskimi głosami i polskimi tekstami ciągłymi

Nie znamy lokalizacji skryptorium. Dysponujemy bardzo skąpyimi informacjami o skryptorach-kopistach. Pozostały natomiast dowody ich pracy w postaci rękopisów. Zbiory Jasnej Góry obejmują liczne, dość dobrze zachowane przekazy piśmienne, które są przechowywane w Archiwum Jasnej Góry i udostępniane w Bibliotece Jasnogórskiej⁶. W skryptorium jasnogórskim powstawały książki

³ W styczniu 1412 r. Thost zakończył kopiowanie kolejnego zbioru komentarzy na listy św. Pawła *Explanations magistri Haymonis in epistolas s. Pauli* (BC II–2), o czym informuje na ostatniej stronie tego kodeksu w explicite wykładu (k. 143). Pod explicitem znajdujemy podaną innym duktem pisma notatkę o tym, że kopista zmarł 28 lutego 1413 r. we wsi Potok jako „*scriptor huius et aliorum librorum*” – „autor tego rękopisu i innych ksiąg” (BC II–2, k. 143). Na Jasnej Górze pracowało jeszcze w wiekach średnich ośmiu skryptorów (J. Zbudniewek, op. cit., s. 313).

⁴ Na przykład bł. Stanisław z Oporowa w r. 1536 nabył w Wielgomłynach już nie rękopis, ale druk J. Bromgarda *Summa praedicanium* (J. Zbudniewek, op. cit., s. 314).

⁵ O genezie paulińskiego piśmiennictwa kopiarzowego zob. (J. Zbudniewek, op. cit., s. 314–319).

⁶ Zakon paulinów był zorganizowany w oparciu o *Regulę św. Augustyna* – prawo zakonne, które m.in. uznawało konieczność istnienia biblioteki w klasztorze. W tekście *Reguły* czytamy: „Ci, którzy biblioteką, szatnią lub spizarnią zawiadują, niech bez szemrania służą braciom swoim” (*Regula* 1642, p. 10–11, cyt. za: L. Pietras, *Biblioteka Jasnogórska w XVII–XVIII wieku*, „*Studia Claromontana*”, t. 6, Jasna Góra 1985, s. 384). Pierwsza z zachowanych wzmianek o bibliotece jako zorganizowanej instytucji klasztornej znajduje się w akcie wizytacyjnym z 1585 r. Wtedy biblioteka liczyła około 200 pozycji. Obok zbiorów bibliotecznych na uwagę zasługują dekoracje malarskie umieszczone na plafonie Biblioteki Jasnogórskiej, dwa drewniane stoły biblioteczne wykonane techniką intarsji oraz oryginalny sposób zabezpieczenia książek w postaci futerałów sporządzonych z sosnowego drewna (L. Pietras, op. cit., s. 384–398, L. Pietras, *Kilka uwag do programu*

rękopiśmienne łacińskie, łacińsko-polskie oraz wspomniane wyżej kopiarze dokumentów paulińskich. Ale nawet w najstarszych, łacińskich przekazach rękopiśmiennych spotykamy język ojczysty.

Każdy z zabytków stanowi niezwykle interesujące świadectwo z zakresu historii zewnętrznej i wewnętrznej języka polskiego. W tym miejscu – ze względu na ograniczenia wydawnicze – zatrzymamy się na przeglądzie rękopiśmiennych zabytków jasnogórskich, w których jest obecna polszczyzna.

Wśród jasnogórskich rękopisów spotykamy takie, które zawierają glosy polskie w tekście łacińskim, szczególnie w łacińskich kazaniach, krótkie teksty ciągle spisane po polsku: wierszowane modlitwy, preambuły, przysłowia, kolofony, a także takie kodeksy, które zawierają kazania w całości pisane po polsku. Polskie glosy i teksty ciągle są zamieszczone w obszernych zbiorach rękopiśmiennych (obejmujących nawet po kilkaset kart) – kodeksach i foliałach. Kodeksy te pod względem treści nie stanowią jednolitej całości. Są zbiorami tratatów filozoficznych, tekstów o tematyce zakonnej, kazań.

Poniżej scharakteryzujemy te zabytki. Kwerendę biblioteczną rozpoczynamy od kodeksów z pierwszych dziesięcioleci XV w., w których po raz pierwszy jest zaświadczony język polski, a kończymy odpisem listu Wespazjana Kochowskiego z końca XVII w., w którym poeta wyraził chęć współpracy z klasztorną drukarnią i zainicjował czasy druków w ośrodku jasnogórskim.

1. Glosy polskie w kodeksach z łacińskimi kazaniami i tekstami o problematyce teologicznej

Obok glos łacińskich w kodeksach jasnogórskich spotykamy polskie przekłady wyrazów łacińskich. Polskie glosy są zapisane pomiędzy liniami tekstu ciągłego, wewnątrz tekstu, obok tekstu na marginesach kart oraz na wewnętrznych stronach okładek ksiąg rękopiśmiennych. Glosy występujące w kazaniach łacińskich mogą świadczyć o tym, że kazania były wygłaszane po polsku. Głosowaniu ulegały zwykle pojęcia odnoszące się do liturgii. Oto przegląd źródeł rękopiśmiennych z glosami polskimi.

Glosa w kodeksie z *Sermones Dominicales et festivales fratris Petri de Miloslaw* (Piotra z Miłosławia), 1463 r., (BC II–37)

W obszernym kodeksie przepisany w 1463 r. z *Sermones Dominicales et festivales* Piotra z Miłosławia (karty 6–255) na karcie 282 – ostatniej karcie

ikonograficznego dekoracji malarskich w sali Biblioteki Klasztoru Jasnogórskiego, „Studia Claromontana”, t. 23, Warszawa, s. 641–648; M. Karpowicz, *Nowe spojrzenie na fresk Biblioteki Jasnogórskiej i jego autor Giuseppe Visconti*, „Studia Claromontana”, t. 25, Warszawa, s. 667–682).

kazań *Sermones de Ascensione...* (255–282) – odczytujemy wpisaną nad tekstem łacińskim część glosy w języku polskim: „...naszego bychom pelnyly ...ut szagach zakonu starego othocz szą”:

Sermones Dominicales et festuales fratris Petri de Miloslav, 1463 r., s. 282 (BC II–37)

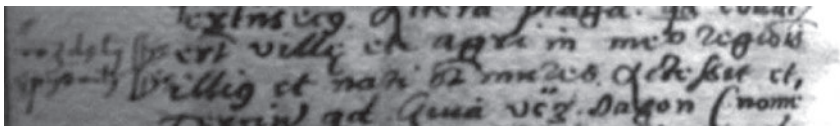
Glosy w *Graduale*, poł. XVI w., (BC III–913)

Na s. 119 *Graduale* na lewym marginesie są spisane urywki wierszy: „Cristu(s) zmartwy(ch) wstał jes(t), Leżał tr(zy) dni w gro(bie)”, „A my wtórzemy Swyęte Bo(że)”, „Trzi Mari(e) poszły”, „Gdy na d(ro)dze bely, Gdy nad grobem stały, Jezusa szuk(ały)”. Na s. 120 spotykamy w *Graduale* kolejne glosy marginalne (prawy margines): „św. Wojciech, Stanisław, Wszyscy Święci”.

Glosy w rękopisach Mikołaja z Wilkowiecka (jasnogórski paulin, kaznodzieja):

Glosa w *Expositio Decalogi*, 1566 r., (BC I–4)

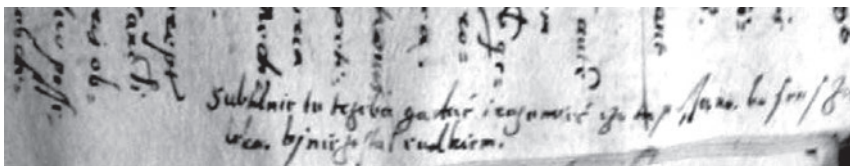
Rękopis Mikołaja z Wilkowiecka z 1566 r. Na s. 110 o tytule *De imaginibus* na marginesie jest zapisana glosa polska: „rozdęły ssyę spenyliły ssyę”:

Mikołaj z Wilkowiecka, *Expositio Decalogi*, 1566 r., k. 55 r (BC I–4)

Glosy w *Ez D. Innocentio et Dionisio Cartusiano Sermones*, ok. 1570 r., (BC I–5).

Rękopis spisany około roku 1570, najprawdopodobniej przez Mikołaja z Wilkowiecka. Spotykamy ten sam dukt pisma, co w *Expositio Decalogi*. Na marginesie karty 186 jest spisana przez autora parenetyczna uwaga: „Subtelnie to trzeba gadać i rozumieć czo tu pisano, bo sens zda taki, by nie zostać dudkiem”.

Ez D. Innocentio et Dionisio Sermones, ok. 1570 r., s. 186 (BC I–5)

Glosy w *Sermones Dominicales*, 1450 r., anonim, (BC II–18a)

Kodeks został spisany w 1450 r. Jest zbiorem łacińskich kazań. W kazaniu *Sermo de Natiuitate Domini in prima missa* na karcie 8 odnajdujemy głosę wewnątrztekstową: „Dilectam puerperam salutemus humiliter dicentes: Bogaroczyca”.

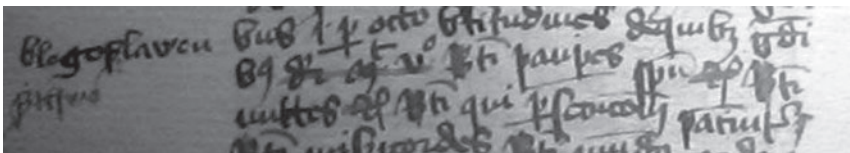

Sermones Dominicales, 1450 r., k. 8 (BC II–18a)

Ten fragment potwierdza wykonywanie *Bogurodzicy* w święto Bożego Narodzenia (lub w adwencie) (Wydra 2003: 36–37). Glosa wprowadzona do tekstu może służyć za dowód, że została skopiowana ze starszego rękopisu, w którym była głosą międzyządkową. Kopista zamiast nadpisać wyraz, wciągnął go do tekstu. *Sermones* są więc odpisem wcześniejszego oryginału.

Glosy w *Expliciunt sermones per manus Johannis de Michoczyn* (Jana z Michoczyna), 1423, (BC II–18)

Kolejnym źródłem języka polskiego jest rękopis częstochowski *Expliciunt sermones per manus Johannis de Michoczyn*. Został spisany w 1423 r. Jest częścią obszernego kodeksu opatrzonego sygnaturą II–18. *Expliciunt sermones...* rozpoczyna całość i obejmuje strony 1–145. Jest zbiorem łacińskich kazań. Na s. 120 mamy zapisany wyraz „błogosławcu(a)”:

Expliciunt sermones per manus Johannis de Michoczyn, 1423, s. 120 (BC II–18)

Glosy polskie w kazaniach łacińskich świadczą o tym, że kazania były opracowywane i wygłaszane w języku ojczystym⁷.

⁷ Glosy polskie spotykamy też w innych kodeksach. Wiadomości o nich podamy w pracy książkowej.

2. Teksty wierszowane

2.1. Najdawniejsze pieśni religijne

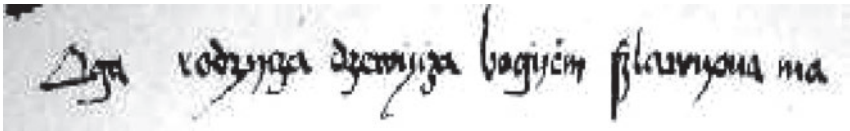
2.1.1. Odpis *Bogurodzicy* – tzw. rękopis jasnogórski (koniec XV – początek XVI w.)

W Bibliotece Jasnogórskiej zachowany był czwarty odpis pieśni *Bogurodzicy* – tzw. rękopis jasnogórski⁸. *Bogurodzicę* odnalazł Alexander Przeździecki w kodeksie *Manuscriptus liber* w listopadzie 1860 r. (Przeździecki 1866: 3, por. Łoś 1922: 350–351). Przeździecki sporządził faksymile rękopisu i ogłosił w pracy *Pieśń Bogurodzica wraz z nutą, z rękopisu częstochowskiego z końca wieku XV, w podobiznie wydana i porównana z dwoma dawniejszemi odpisami i z drukowanymi tekstami* (1866). Kodeks częstochowski z *Bogurodzicą* zaginął po ogłoszeniu rękopisu drukiem. Z przekazu Przeździeckiego wiemy, że „*Bogurodzica* została wpisana na dwóch białych, niezapisanych stronach 151 (verso) i 152 (recto) kodeksu *Manuscriptus liber*, pomiędzy urywkiem legendy kościelnej z czasów cesarza Juliana zamieszczonej na karcie 150, a prośbą generała paulinów do papieża Aleksandra VI, aby mogły być urządzone w ich kościołach stacje z odpustami, zamieszczoną na karcie 152 (verso)” (Przeździecki 1866: 3–4). Pieśń *Bogurodzica* została wpisana do kodeksu w rządach. Nad tekstem zamieszczono nutę mensuralną. Zwrotka trzynasta, która jest modlitwą za króla polskiego, króla węgierskiego i królową Zofię pozwala tekst częstochowski umieścić między odpisem warszawskim (z ok. 1456 r.), w którym też jest zwrotka z modlitwą za króla polskiego, a drukowanym tekstem Łaskiego (z 1506 r.), w którym już modlitwy nie ma (król Jan Olbracht zmarł w 1501 r.) (zob. Przeździecki 1866: 10).

Oto niektóre różnice językowe między rękopisem częstochowskim a innymi odpisami i drukami (cyt. za: Przeździecki 1866: 11–16; też Łoś 1922: 352, 355):

rządek I:

Bogurodzica (*Boga rodzycza*) zam. *Bogurodzica*

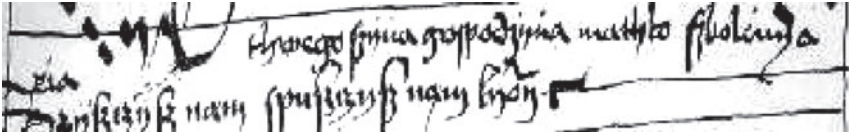
Bogurodzica – tzw. rękopis jasnogórski (koniec XV – początek XVI w.), 151v

⁸ Dotąd odkryto ponad 50 rękopiśmiennych i drukowanych przekazów *Bogurodzicy*. Najstarszy znany przekaz pieśni to tzw. tekst krakowski I, następne to: tekst krakowski II, rękopis warszawski (J. Łoś, *Początki piśmiennictwa polskiego. Przegląd zabytków językowych*, wyd. II, Lwów-Warszawa-Kraków, s. 350-354; W. Wydra, W. R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, wyd. II, Wrocław 1995, s. 234-237).

Zapis *Bogurodzica* pojawia się w rękopisie częstochowskim, także warszawskim, druku Łaskiego, Mateusza z Kościana, Herburt, Skargi. Natomiast *Bogurodzica* w tekście krakowskim I, II, cieszyńskim.

rządek II:

mathko szbolenya Maryo (zbolenia, czyli Boleśna) zam. swolena, swolona, zwolona (z woli Bożej obrana) Maryo

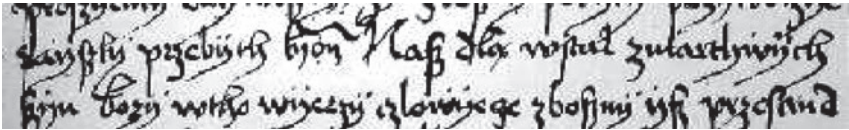

Bogurodzica – tzw. rękopis jasnogórski (koniec XV – początek XVI w.), 151v

Pozostałe odpisy i drukowane teksty mają: *Matko zwolona (swolona 1408, swolona 1456, zwolona teksty drukowane)* ‘z woli Bożej obrana’. Głoski *szb* i *sw* łatwo mogły być wzięte jedno za drugie przez kopistów. Ale mógł to być także zapis celowy – odniesienie do franciszkańskiego kultu Matki Boleściwej⁹.

rządek VIII–IX:

Nasz dla wstał z martwych Syn Boży zamiast Narodził ssya nasz dla, Narodził się dla nas

Bogurodzica – tzw. rękopis jasnogórski (koniec XV – początek XVI w.), 151v

Zapis „Nasz dla, wstał z martwych Syn Boży” spotykamy też we wcześniejszych odpisach. Teksty drukowane, począwszy od tekstu Łaskiego, mają wersję: „Narodził się nas dla Syn Boży”. Teksty Skargi, Konarskiego i tekst gnieźnieński przyjęły jeszcze formę: „Narodził się dla nas Syn Boży”. Zmiana w rządках VIII–IX pokazuje przejście pieśni *Bogurodzica* z pieśni okresu wielkanocnego do pieśni okresu Bożego Narodzenia.

⁹ Kult Matki Boleściwej jako nowy typ pobożności maryjnej wprowadzają franciszkanie w XIII w. (K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1. 966–1795, Lublin 1962, s. 30).

2.1.2. Pieśni maryjne: *Maria czysta dziewica i Gwiazdo morza głębokiego*.

Wśród średniowiecznych rękopisów jasnogórskich na uwagę zasługują dwie pieśni maryjne: *Maria czysta dziewica* i *Gwiazdo morza głębokiego*. Wpisanie tych pieśni do łańskich kodeksów jest niewątpliwie związane ze wzrostem znaczenia kultu maryjnego w średniowiecznej Europie¹⁰.

Rękopis jasnogórski pieśni *Maryja, czysta dziewice (Pozdrowienie Marii)* zamieszczony w rękopisie *Sermones Dominicales*, 1450 r., k. 347v, (BC II–18a).

Pieśń polska, zaczynająca się od słów „*Maria czysta Dzyewycze day nam wydzecz boze lycz nyebyeskye dzyedzycze...*” – mieści się na karcie 347 kodeksu *Sermones Dominicales* z 1450 r. (BC II–18a). Pieśń wpisano ręką późniejszą niż pozostałe teksty. Dukt pisma wskazuje na czas około połowy XV w. Rękopis częstochowski jest drugim znanym przekazem¹¹. Różni się pod względem formy od tekstu opublikowanego przez Aleksandra Brücknera (Brückner 1923: 116–117) i tekstu Jana Łosia (Łoś 1922: 403)¹². Zamiast 9 zwrotek trójwierszowych liczy osiemnaście rządków. W przekazie częstochowskim na uwagę zasługują pewne właściwości pisowni, które świadczą o językowych związkach społeczności jasnogórskiej z Małopolską¹³. W rękopisie częstochowskim spotykamy małopolskie cechy gwarowe. W przykładzie „Wyerzimy yscze wysslwscha” (*Wierzimy, iż cie wysłusza*) – rządęk IX obserwujemy właściwości dialektyczną polegającą na wymowie *cie* bez nosówki na sposób małopolski¹⁴.

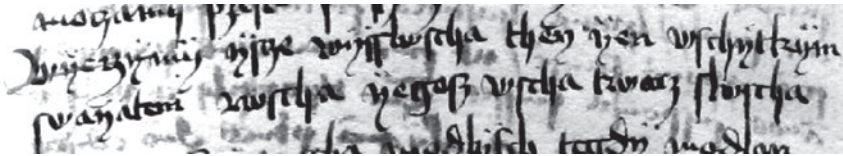
¹⁰ Wzrost kultu maryjnego był jedną z cech religijności średniowiecznej (K. Górski, tamże, s. 34). Przejawem kultu były m.in. pieśni maryjne, przy czym nie są one liczne. Inne znane pieśni maryjne to: *Krolewno niebieska, Posłuchajcie, bracia miła!* (A. Brückner, *Średniowieczna pieśń religijna polska*, Kraków 1923, s. 116-147).

¹¹ Pierwszy to przekaz sieciechowski, sporządzony na podstawie odpisu A. Brücknera (A. Brückner, tamże, s. 116-117).

¹² Rękopis częstochowski opublikowali w transliteracji, transkrypcji oraz z fotografią Władysław Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz (H. Kowalewicz, W. Kuraszkiewicz, *Staropolska pieśń maryjna na nowo odczytana*, „Archiwum Literackie”, t. 16. *Miscellanea staropolskie* 4, red. R. Pollak, Wrocław 1972, s. 12-13, 16), także Józef Mikołajtis (J. Mikołajtis, *Historia literatury Ziemi Częstochowskiej. Zarys*, Częstochowa 1982, s. 24-25). Porównania rękopisu benedyktynów z Sieciechowa (według odpisu Brücknera, op. cit., s. 116-117) z rękopisem częstochowskim dokonali Kowalewicz i Kuraszkiewicz (H. Kowalewicz, W. Kuraszkiewicz, op. cit., s. 13-16) oraz Stanisław Borawski (S. Borawski, *Kilka uwag o mało znanej staropolskiej pieśni maryjnej*, „Pamiętnik Literacki” t. 67, z. 4, 1976, s. 189-190).

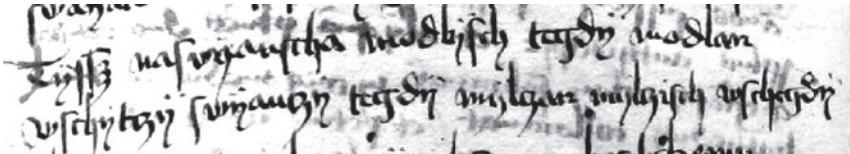
¹³ O właściwościach pisowni: sposobie oznaczania samogłosek nosowych, liter *i* – *y*, miękkości spółgłosek (S. Borawski, op. cit.).

¹⁴ Pisarz sieciechowski wymawiał tu nosówkę (*isczø wisłusza*), co było regułą na Mazowszu. Formy krótkie biernika zróżnicowały się dialektalnie – w Małopolsce i na Śląsku upowszechniły się po czasowniku formy bez nosówki, natomiast na Mazowszu

Maria czysta dziewica w: *Sermones Dominicales*, 1450 r., k. 347v (BC II-18a)

Inną właściwością rękopisu jest sposób zapisu wyrazów „wschytkym” (*wszytkim*) – IX rządok (przykład wyżej), „wschytczy” (*wszytscy*) – rządok XII (przykład niżej). Pisarz częstochowski stosuje formę małopolską¹⁵:

Maria czysta dziewica w: *Sermones Dominicales*, 1450 r., k. 347v (BC II-18a)

Wpisanie pieśni do zbioru kazań mogło służyć urozmaiceniu sermones.

Częstochowski rękopis pieśni maryjnej *Gwiazdo morza głębokiego* w *Graduale*, poł. XVI w. (BC III-913)

Na s. 407 *Graduału* jest zamieszczona pieśń maryjna *Gwiazdo morza głębokiego* z dopisanymi w tekście nutami czterolinijnymi. Pod drugą zwrotką występuje jednowyrazowa informacja: „Polonicae”. Rękopis częstochowski różni się od tekstu ogłoszonego przez Brücknera *Zdrowaś, gwiazdo morska (Ave Maris Stella)* (Brückner 1923: 135–136) i zaliczonego przez niego do „najpospolitszych pieśni kościelnych” (135).

W rękopisach częstochowskich odnajdujemy tylko dwie pieśni maryjne. Ale i te teksty z XV w. oraz z początku XVI w. potwierdzają, że język polski odgrywał już ważną rolę w działalności katechetycznej paulinów.

i w Wielkopolsce występowały formy *mię, cię* (K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. III, Warszawa 2006, s. 226).

¹⁵ W przekazie sieciechowskim jest: *szwithkim, szwiczcy* – pisarz ma północną formę *szwytek, szwyccy*. Wersja sieciechowska ma cechy gwarowe mazowieckie (Kowalewicz, Kuraszkiewicz, op. cit., s. 14-15).

3. Teksty prozaiczne. Proza religijna

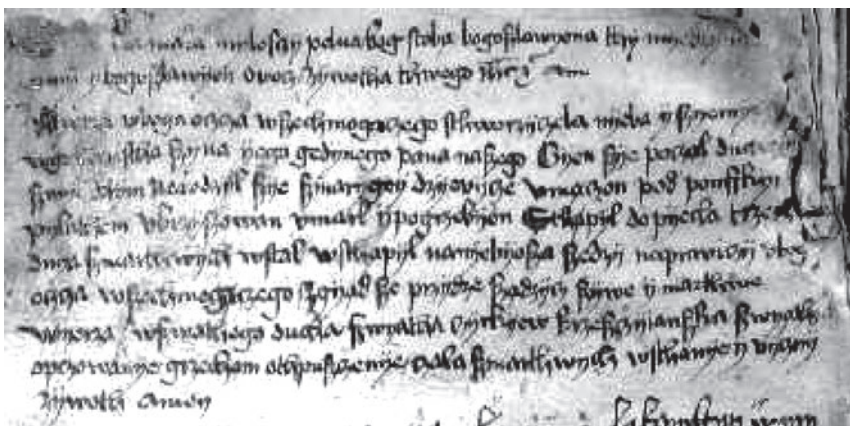
3.1. Dodatki do kazań spisywanych po łacinie

Dwie ostatnie pieśni były wierszowanymi dodatkami polskimi do łacińskich kazań. W kazaniach spotykamy także dodatki prozatorskie – formuły kaznodziej-skie: modlitwy codzienne, siedem grzechów głównych, dekalog, spowiedź powszechną (stanowiły formę katechezy)¹⁶.

3.1.1. Modlitwy codzienne, czyli modlitwy główne

Zdrowaś Mario i *Wierzę w Boga* w kodeksie z przepisaniem rękopisem Piotra z Miłosławia *Sermones Dominicales et festuales*, 1463 r., k. 283 v, (BC II–37).

Po *Sermones de Ascensione...* (k. 255–282), które kończy kodeks z *Sermones Dominicales et festuales*, na karcie 283 verso są spisane po polsku dwie modlitwy: *Zdrowaś Mario* (*Pozdrowienie anielskie*) i *Wierzę w Boga*:

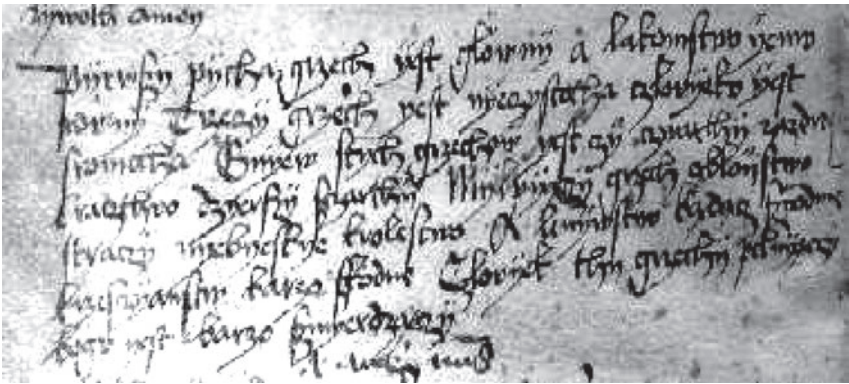
Zdrowaś Mario i *Wierzę w Boga* w kodeksie z *Sermones Dominicales et festuales* Piotra z Miłosławia, 1463 r., k. 283 v, (BC II–37)

Przytoczone tu modlitwy codzienne należały zapewne do pierwszych w ogóle tekstów przekładanych na język polski. Służyły do nauczania katechetycznego.

¹⁶ W XV w. kazania mówione po polsku (od XIII w.) spisywano po łacinie, dodając do nich tylko dodatki polskie, np. pieśni, modlitwy, dziesięcioro przykazań, spowiedź powszechną. Dodatki te były dla kaznodziejów obowiązujące od XIII w. Synod we Wrocławiu w 1248 r. zalecił duchowieństwu po polsku odmawiać *Wierzę i Ojcie nasz*, a synod w Łęczycy, odbyty w 1285 r., polecał czytać i objaśniać również *Zdrowaś Maria* i spowiedź powszechną (*Kaję się Bogu*) (W. Wydra, W. R. Rzepka, op. cit., s. 23).

3.1.2. *Siedem grzechów głównych* w kodeksie z przepisaniem rękopisem Piotra z Miłosławia *Sermones Dominicales et festuales*, 1463 r., k. 283 v, (BC II–37).

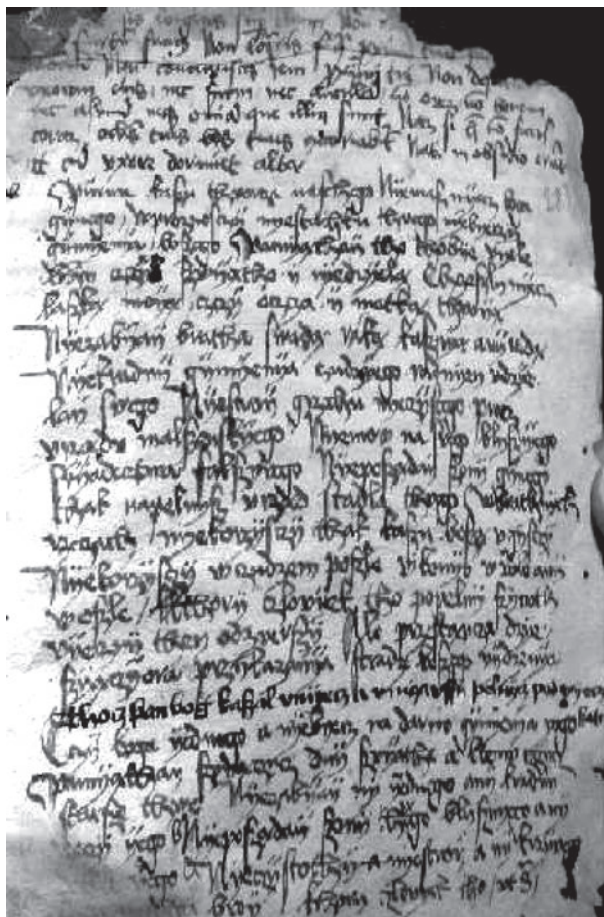
Pod dwoma modlitwami codziennymi na karcie 283v jest jeszcze jeden tekst po polsku z zestawu podstawowych prawd wiary: *Siedem grzechów głównych*:

Siedem grzechów głównych w kodeksie z *Sermones Dominicales et festuales* Piotra z Miłosławia, 1463 r., k. 283 v, (BC II–37)

3.1.3. *Dekalog* w kodeksie z przepisaniem rękopisem Piotra z Miłosławia *Sermones Dominicales et festuales*, 1463 r., k. 283 r, (BC II–37).

Na karcie 283 recto jest wpisany jeszcze jeden tekst z katalogu podstawowych prawd wiary – *Dziesięcioro przykazań*:

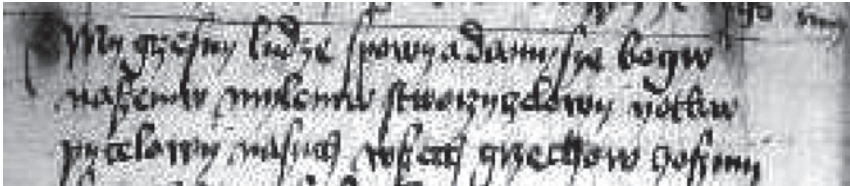
Dekalog w kodeksie z *Sermones Dominicales et festuales* Piotr z Miłostawia, 1463 r., k. 283 r, (BC II–37)

Dekalog ma wierszowaną formę, która ułatwiała zapamiętywanie treści przykazań. Pełnienie funkcji środka mnemotechnicznego uzasadnia lokalizację *Dekalogu* w sąsiedztwie modlitw głównych¹⁷.

¹⁷ Z tego względu wprowadziliśmy *Dekalog* do wyboru modlitw, a ponieważ ma postać wierszowaną, naruszyliśmy zasadę podziału średniowiecznych tekstów na prozę i poezję.

3.1.4. *Spowiedź powszechna* zamieszczona w rękopisie z kazaniem niedzielny *Sermones Dominicales per Magistrum Paulum Canonicum Cracoviensem*, poł. XV w., k. 283v–285r, (BC II–32).

Spowiedź powszechna należała do pierwszych tekstów tłumaczonych na język polski. Była często dodawana do kazań spisanych po łacinie. Oto początek *Spowiedzi powszechnej* z *Sermones Dominicales per Magistrum Paulum Canonicum Cracoviensem*, zaczynający się od słów: „My grzeszni ludzie...”:

Początek *Spowiedzi powszechnej* z *Sermones Dominicales per Magistrum Paulum Canonicum Cracoviensem*, poł. XV w., k. 283v, (BC II–32)

3.2. Zapiski ulotne

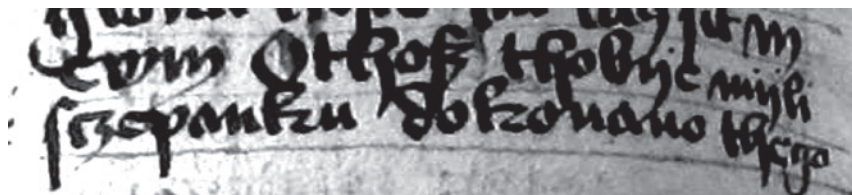
Obok dodatków do kazań spotykamy w średniowiecznych rękopisach rozmaite polskie zapiski ulotne w postaci kolofonów i innych notatek, oraz przysłówia. Zapiski ulotne najczęściej informowały o tym, kiedy pisarz skończył swoją pracę. Były często rozwijane treścią modlitewną, czy też jakimś szczegółem o samym zabytku. Zapiski umieszczano po tekście kazania, przed tekstem, na wewnętrznej stronie okładek – przedniej, tylnej, na wolnych kartach kodeksów.

3.2.1. Kolofony

Kopiuwane w średniowieczu teksty kończą często zapiski w postaci kolofonów (Potkowski 1993: 7). W jasnogórskich rękopisach były nimi polskie formuły zawierające luźne refleksje o kopiowanym dziele, dane dotyczące kopisty-pisarza, miejsca i daty kopiowania rękopisu.

Kolofon w kodeksie z *Sacramentale Nicolai de Błonie*, poł. XV w., anonim, (BCII–5)

Kolejnym zabytkiem, w którym spotykamy polszczyznę, jest kodeks z *Sacramentale* Mikołaja z Błonia (Jego *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* był podstawowym polskim podręcznikiem kleru parafialnego w XV w.) (BC II–5). Kodeks został przygotowany pod koniec pierwszej poł. XV w. przez anonim. *Sacramentale Nicolai de Błonie* zamieszczono na s. 1–142. Ostatnią część kodeksu zajmuje *Słownik łaciński Lucianusa* (211–358), który zakończono na s. 358 zdaniem w języku polskim „Othosz thobyemyli Szczepanku, dokonano thego”(s. 358):

Zdanie w: Mikołaj z Błonia *Tractatus sacerdotalis de sacramentis*, poł. XV w., s. 358, (BC II-5)

Z treści zdania wynika, że skryptor przepisał *Słownik* dla ucznia o imieniu Szczepan, który prawdopodobnie uczył się w szkole parafialnej przy kościele św. Zygmunta. Do tej parafii należała w tym czasie Jasna Góra.

3.2.2. Notatki

Wprowadzenie w Promptuaria pauperis concionatoris Walentego z Warty, 1580, s. 2, (BC I-9).

Na s. 2, u góry strony, Walenty z Warty podał wykaz kazań. Na dole strony, po tytule: *Vel ita hunc incipe sermonem* napisał po polsku *Wprowadzenie* zaczynające się od słów: „Zna Pana Boga wszelkie stworzenie, zna Go wszelkie miejsce...”.

Praeambulum w *Promptuaria pauperis concionatoris* Walentego z Warty, 1580, s. 112, (BC I-9).

Przed piątym kazaniem na s. 112 napisał Walenty po polsku *Praeambulum*, które ma charakter ślubowania pielgrzymów. Jest odmienne w swej treści od tradycyjnych wstępów do kazań (*praeambulum sermonis*) (por. Łoś 1922: 195). Jego incipit jest następujący: „Z dobrego serca skarbu drogiego dobywając, myśli wszystkich, oświadczenie czynię w nabożeństwie swoim...”

Modus Copulandi (Przyrzeczenie małżeńskie), 1538 r., anonim (BC I-1).

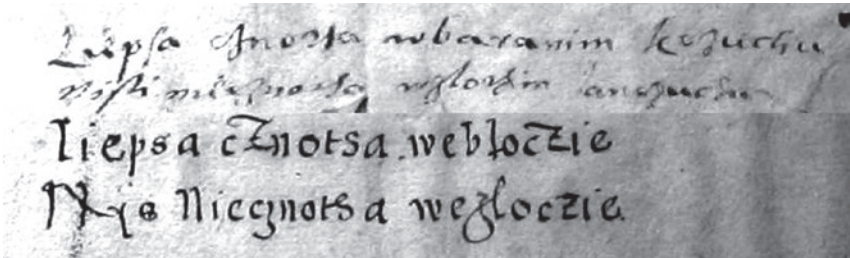
Modus Copulandi znajduje się w rękopisie pergaminowym (BC I-1). Kodeks nie ma tytułu. Jego spisywanie rozpoczęło się w 1450 r. i trwało co najmniej do 1538 r. W tym roku Alexy Smarzewski jako *vicarius in Oporow* zapisał w nim karty 467 do 472. Na karcie 474 nieznaną ręką wpisała ówczesne przyrzeczenie małżeńskie, zaczynające się od słów: „Gdziezesscie przysli dlia przyiyacya malzenstwa swiatego”.

3.2.3. Przysłowia

W kodeksach jasnogórskich spotykamy także zapiski ulotne w postaci przysłów.

Przysłowie wpisane na tylnej okładce kodeksu rozpoczynającego się tekstem *Prologus beati Jeronimi super Vetus Testamentum*, 1573, (BC III–18).

Na przedostatniej stronie tylnej okładki obszernego rękopisu o sygnaturze BC III–18, po części *Vetus Testamentum* (8–1002) spisano w 1573 r. przysłowie w dwóch wariantach. Tekst przysłowia ma wyraźny akcent parenetyczny, jest jeszcze jednym źródłem przydatym w analizach paremiograficznych i paremiologicznych:

Przysłowie w Prologus beati Jeronimi super Vetus Testamentum, 1573 (BC III–18)

4. Proza dydaktyczna i powieściowa

Żywoty świętych w *Concilium Tridentinum Cap: XX*, 1587-1594, (BC I–7).

Rękopis spisany w latach 1587–1594, zawiera w języku polskim m. in. *Żywot św. Bernardyna z Senny* (s. 71–73).

5. Rękopiśmienne kazania w języku polskim

Kazania Szymona Mielietusa w *Postilla catholica pars aestivalis*, 1600, (BC II–51). Rękopis spisany w języku polskim w latach 1599–1600 przez „Frater Simon Mielietius”.

Kazania Walentego z Warty w *Promptuaria pauperis concionatoris...*, 1580, (BC I–9).

Wśród dziewięciu kazań Walentego z Warty spotykamy także kazania po polsku, np. s. 126, 128–129.

6. Inne teksty

Siedemnastowieczną polszczyznę reprezentuje *Braterskie napomnienie Rycerstwa Polskiego* zamieszczone na końcu dzieła *Sphaera Activitatis Rhetoricae* z 1687 r. (BC I–127) (przykład sekularyzacji pracy rękopiśmiennej). Drugim

interesującym zabytkiem, zapisanym już w całości w języku polskim, jest odpis *Listu Wespazjana Kochowskiego z dnia 22 października 1693 roku* (BC 535) do Prowincjała Jasnogórskiego, w którym poeta zaproponował współpracę jasnogórskim paulinom w związku z uruchomieniem drukarni na Jasnej Górze w 1693 r. List ten jest zwiastunem nowych czasów w kulturze piśmiennej Jasnej Góry – czasów druków¹⁸.

III Zakończenie

Zachowane w łacińskich kodeksach jasnogórskich polskie glosy i teksty ciągle dostarczają interesującego materiału do badań języka polskiego w tradycyjnym ujęciu Klemensiewiczowskim, jak również materiału do badań współczesnych, np. w zakresie gatunkowości, pragmatyki komunikacyjnej, funkcji komunikatów. Są jeszcze jedną ilustracją polskiego słownictwa i fleksji historycznej. Są źródłem informacji o rozwoju techniki pisarskiej w poezji, ale i w prozie. Ukazują ewolucje wiersza od form rządkowych do postaci z podziałem na zwrotki oraz zasadę budowy tekstów prozatorskich.

Rękopiśmienne zabytki w zbiorach Jasnej Góry są dowodem na to, że w czasie odradzania życia religijnego w Polsce w XV w. wygłaszano kazania i śpiewano pieśni w języku ojczystym. Benedyktyńska filozofia wyrażania i demonstrowania wiary poprzez przekaz ustny, była pierwotnym impulsem do komunikowania w języku narodowym w czasie spotkania wiernych. Aktywność piśmienną w języku narodowym wzmacniał od XV w. kult Matki Boskiej wyrażany religijnością ludową. Pobożność ludowa wymagała prostego, czytelnego komunikatu. Takiego dostarczała nie średniowieczna, nawet przeżywająca w czasach Karola Wielkiego renesans łacina, a codzienny przekaz ustny. Język narodowy, jeszcze rzadko używany w rękopisach, staje się narzędziem wyrażania kultu.

Średniowieczny monastycyzm nie był przeszkodą w poszerzaniu językowej przestrzeni komunikacyjnej w języku narodowym. Odwrotnie, był zjawiskiem stymulującym poszerzanie tej przestrzeni o sferę odnoszącą się do pozaświeckiego – religijnego obcowania uczestników aktu komunikacji.

Zbiory rękopiśmienne z polskimi wyrazami i tekstami to jeszcze jeden dowód działalności jasnogórskich paulinów i przykład wytworzonej w ośrodku jasnogórskim kultury. Uboga jeszcze polszczyzna jasnogórskich intelektualistów rozwijająca się na swoistym podłożu kulturalnym, była pozareligijnym czynnikiem integrującym lokalną społeczność, i to zarówno w sferze językowej, jak i ogólnospołecznej.

¹⁸ W 1695 r. Wespazjan z Kochowa drukuje na Jasnej Górze *Psalmodię polską i Różaniec NMP* (II wyd.).

Do wymienionych na wstępie artykułu trzech wyróżników Jasnej Góry można więc dodać jeszcze jeden: „Sanktuarium Narodu” to także – na miarę lokalnego środowiska i lokalnego zapotrzebowania – ośrodek kultury piśmiennej i propagowania języka polskiego w późnym średniowieczu.

Wykaz źródeł:

- Bogurodzica*, tzw. rękopis jasnogórski, [w:] *Manuscriptus liber*, s. 151-152, za: A. Przeździecki, *Pieśń Bogurodzica wraz z nutą, z rękopisu częstochowskiego z końca wieku XV, w podobieżnie wydana i porównana z dwoma dawniejszymi odpisami i z drukowanymi tekstami (Dodatki)*, Warszawa 1866.
- Braterskie napomnienie Rycerstwa Polskiego* [w:] *Sphaera Activitatis Rhetoricae*, 1687 (BC I-127).
- Concilium Tridentinum Cap. XX*, 1587-1594, (BC I-7).
- Explanations epistolarum s. Pauli*, Mikołaj Thost (kopista), 1411 (III-6).
- Explanations magistri Haymonis in epistolas s. Pauli per Nicolaum Thost*, Mikołaj Thost (kopista), 1412 (BC II-2).
- Expliciunt sermones per manus Johannis de Michoczyn* (Jana z Michoczyna), anonim, 1423 (BC II-18).
- Expositio Decalogi* Mikołaja z Wilkowiecka, 1566 (BC I-4).
- Ez D. Innocentio et Dionisio Cartusiano Sermones* Mikołaja z Wilkowiecka (?), ok. 1570 (BC I-5).
- Graduał*, poł. XVI w., anonim (BC III-913).
- Kodeks z Sermones Dominicales et festuales fratris Petri de Miloslav* (Piotra z Miłosławia), 1463, anonim (BC II-37).
- Kodeks z Tractatus sacerdotalis de sacramentis Nicolai de Blonie...* (Mikołaja z Błonia), poł. XV w. (BC II-5).
- Modus Copulandi* (Przyrzeczenie małżeńskie), 1538 r., anonim (BC I-1).
- Prologus beati Jeronimi super Vetus Testamentum* (BC III-18).
- Promptuaria pauperis concionatoris* Walentego z Warty, 1580 (BC I-9).
- Postilla catholica pars aestivalis* Simona Mielietiusa (Szymona Mioletusa), 1600 (BC II-51).
- Sermones Dominicales*, a tu: *Sermo de Natiuitate Domini in prima missa*, 1450 (BC II-18a).
- Sermones Dominicales per Magistrum Paulum Canonicum Cracoviensem*, Mikołaj Gałka z Łęczycy (?), poł. XV w. (BC II-32).
- Odpis Listu Wespazjana Kochowskiego z dnia 22 października 1693 roku* (BC 535).

Bibliografia:

- Belcarzowa E. 1981: *Glosy polskie w łacińskich kazaniach średniowiecznych*, cz. 1, Wrocław.
- Borawski S., 1976: *Kilka uwag o mało znanej staropolskiej pieśni maryjnej*, „Pamiętnik Literacki” 67, z. 4, s. 189-190.
- Brückner A., 1923: *Średniowieczna pieśń religijna polska*, Kraków.
- Czerwień H., 2006: *Druki Jasnogórskiej Oficyny w latach 1693-1863*, Coesfeld, Verlag Barmherziger Bund.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S., 2006: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. III poszerzone i zmienione, Warszawa.
- Encyklopedia wiedzy o księżce*, 1971, Wrocław.
- Górski K., 1962: *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1. 966-1795, Lublin.
- Jan Paweł II, 1979: *Przemówienia. Homilie. Polska 2 IV–10 VI 1979*, Kraków.
- Karpowicz M., 2007: *Nowe spojrzenie na fresk Biblioteki Jasnogórskiej i jego autor Giuseppe Visconti*, „Studia Claromontana” 25, Wydawnictwo OO. Paulinów, Warszawa, s. 667-682.
- Knowles M.D., Obolensky D., 1988: *Historia Kościoła*, t. 2 (600-1500), przeł. R. Tuczyński, Warszawa.
- Kowalewicz H., Kuraszkiewicz W., 1972: *Staropolska pieśń maryjna na nowo odczytana*, „Archiwum Literackie”, t. 16. *Miscellanea staropolskie* 4, red. R. Pollak, Wrocław, s. 9-17.
- Łoś J. 1922: *Początki piśmiennictwa polskiego. Przegląd zabytków językowych*, wyd. II poprawione, Lwów-Warszawa-Kraków.
- Mikołajtis J., 1982: *Historia literatury Ziemi Częstochowskiej. Zarys*, Częstochowa.
- Pietras L. ZP, 1985: *Biblioteka Jasnogórska w XVII–XVIII wieku*, „Studia Claromontana” 6, Wydawnictwo OO. Paulinów, Jasna Góra, s. 384-398.
- Pawłowska R., 1999: *„Bogurodzica” – język poetycki w epoce św. Wojciecha*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk, s. 35-46.
- Pietras L. ZP, 2005: *Kilka uwag do programu ikonograficznego dekoracji malarzkich w sali Biblioteki Klasztoru Jasnogórskiego*, „Studia Claromontana” 23, Wydawnictwo OO. Paulinów, Warszawa, s. 641-648.
- Pluta F. 1994: *Właściwości językowe pieśni „Krolowa Polska na Iasnogorze w Częstochowie”*, „Studia Claromontana” 14, Wydawnictwo OO. Paulinów, Jasna Góra, s. 34-44.
- Pluta F. 2001: *Studia językoznawcze. Historia języka. Dialektologia. Onomastyka*, Częstochowa.
- Potkowski E., 1984: *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa.

- Potkowski E., red. nauk, 1993: *Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ze zbiorów polskich*. Tom I „Biblioteki Warszawy”, seria *Manuscripta medii aevi Poloniae – Polska pisząca w średniowieczu*, Warszawa.
- Przeździecki A., 1866: *Pieśń Bogarodzica wraz z notą. Z rękopisu częstochowskiego z końca wieku XV, w podobiznie wydana i porównana z dwoma dawniejszemi odpisami i z drukowanemi tekstami*, Warszawa.
- Wydra W., 2003: *O Bogurodzicy*, [w:] *Polskie pieśni średniowieczne. Studia o tekstach*, Warszawa, s. 31-41.
- Wydra W., Rzepka W. R., 1995: *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Wrocław.
- Zbudniewek J. ZP, 1977: *Kopiarze dokumentów zakonu Paulinów w Polsce do końca XVII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, Lublin, t. 34, s. 293-344, t. 35, s. 145-194.

Summary

Sources for the History of Polish language in the collections of Jasna Gora

In the paper Sources for the History of Polish language in the collections of Jasna Gora, contains basic information about the historic meeting of the Polish language at the Jasna Gora, the location of Polish voice and short notes in Latin codes and their phonetics and vocabulary. In Latin codes of the first decades of the fifteenth century, which prescribed the scriptorium Polish Jasna Gora recorded marginal glosses, such as gloss, “blogoslawcu (a)” (manuscript II-18). The manuscripts of Jasna Gora also the oldest recorded religious songs: Mother of God (Manuscriptus liber) (end of XV - the beginning of the XVI century), Marian songs: Maria pure virgin (ms II-18a). In the sermons, we also formula preaching: daily prayer, the seven deadly sins, the Decalogue (ms II-37), a universal confession that begins with the words: “We are sinful people...” (ms II-32). In the manuscripts we find a variety of Polish writings in the form of fleeting kolofon (for example ms II-5). The codes also several pages written texts (XVI -XVII century) (for example ms I-7). Jasna Gora was in past centuries not only the center of Marian devotion and pilgrimage, but also to measure the local environment and local needs, the center of literary culture, books and popularize use of Polish language.